

VARIA

KSENIA FRĄSZCZAK

TRANSLOKACJA RETABULUM ŚW. KATARZYNY Z GÓRY DO KATEDRY POZNAŃSKIEJ: NOWE ZNACZENIA ŚREDNIOWIECZNEGO DZIEŁA SZTUKI W POWOJENNEJ POLSCE

Retabulum św. Katarzyny z Góry od 1955 roku znajduje się na ołtarzu głównym katedry poznańskiej i dla poznaniaków wydaje się nieodłącznym elementem wyposażenia tej świątyni¹, nierodzącym pytań ani większego zainteresowania (il. 1). Ta sytuacja jest o tyle zaskakująca, że translokacji polptyku do katedry towarzyszyło duże zainteresowanie prasy: jego pozyskanie przedstawiano jako istotny element przygotowań do ponownego poświęcenia zregotyzowanej katedry. Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie okoliczności sprowadzenia tej gotyckiej nastawy do Poznania, w tym wpływu, jaki na decyzję o przeniesieniu miała ideologiczna wymowa nadawana odbudowie katedry przez władze kościelne i państwowe. Omówione zostanie to, jak retabulum wpisywano w dwa różne systemy znaczeń konstruowane wokół świątyni, odnoszące się w obydwu wypadkach do zakończenia II wojny światowej, przyłączenia do Polski Ziem Zachodnich i Północnych oraz do zbliżającego się jubileuszu tysiąclecia chrztu Polski i powstania państwa polskiego. Tę analizę należy jednak poprzedzić prezentacją wcześniejszej historii nastawy, ze szczególnym uwzględnieniem jego dziejów dwudziestowiecznych.

¹ Niniejszy artykuł oparty jest na materiale z trzech rozdziałów mojej pracy doktorskiej *Retabulum św. Katarzyny z Góry. Późnośredniowieczne dzieło sztuki i jego dalsze życie*, napisanej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. P. Korduby. Za wsparcie w czasie przygotowania rozprawy dziękuję prof. Kordubie, a także prof. dr. hab. A.S. Labudzie i prof. dr. hab. T.J. Żuchowskiemu.

1. Retabulum św. Katarzyny z Góry na ołtarzu głównym Katedry św. św. Piotra i Pawła w Poznaniu, stan z 2024 r., fot. K. Frąszczak

pielgrzymek ludności śląsko-wielkopolskiego pogranicza⁶. Przeniesienie po skutkowało przekształceniami formy retabulum. Wysoki gotycki poliptyk nie zmieściłby się we wnętrzu kościoła filialnego, więc nastawa została podzielona

² Dzieje retabulum omawiały wcześniej: M. Stahr, *Ołtarz z Góry Śląskiej*, t. 1 i 2, Poznań 1965, praca magisterska pod kierunkiem Z. Kępińskiego i G. Chmarzyńskiego, maszynopis w zbiorach Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; A. Patała, *Poliptyk z Góry – historia badań i dwa momenty narodzin*, w: *Katedra poznańska. Studia o sztuce*, red. J. Kowalski, W. Miedziak, Poznań 2022, s. 198–225.

³ Por. [H. Braune], *Katalog der Ausstellung Schlesischer kirchlicher Malerei und Plastik, Breslau: August – Oktober 1926*, Breslau 1926, s. 28, gdzie snycerskie części retabulum datowane są na ok. 1500 r.

⁴ J. Adamski, *Hale z polygonalnym chórem zintegrowanym w architekturze gotyckiej na terenie Polski*, Kraków 2010, s. 27–28.

⁵ Zmian w przestrzeni liturgicznej fary dokonano ok. 1660 roku. Były one komentowane w aktach wizytacji z lat 1679 i 1687/1688. Zob. *Visitationsberichte der Diözese Breslau: Archidiakonats Glogau Erster Teil*, red. J. Jungitz, Breslau 1907, s. 172 i 459.

⁶ Zob. np. AAW II b 149, k. 159; por. W. Urban, *Z dziejów duszpasterstwa katolickiego w Archidiakonacie Opolskim i Głogowskim w czasach nowożytnych*, cz. II, Archidiakonats Głogowski, Warszawa 1975, s. 204–205.

na. Rzeźby z szafy i predelli umieszczono w nowym, barokowym retabulum, zaś figury i obrazy ze skrzydeł oraz ze zwieńczenia rozmieszczono pojedynczo na ścianach kościoła (il. 2). W tym stanie retabulum zachowało się aż do początków XX wieku, kiedy stało się przedmiotem zainteresowania muzealników, konserwatorów oraz akademickich historyków sztuki. W 1926 roku nastawę włączono do wystawy *Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters* (*Śląskie Malarstwo i Rzeźba Średniowiecza*) w Schlesische Museum der Bildenden Künste (*Śląskim Muzeum Sztuk Pięknych*)⁷. Choć już wtedy postulowano odtworzenie polipptyku w formach gotyckich, to ostatecznie do rekonstrukcji doszło ponad dekadę później, w latach 1938–1943 (il. 3). Nastawa po konserwacji nie powróciła jednak ani na swoje poprzednie miejsce, ani

2. Barokowa adaptacja retabulum św. Katarzyny na ołtarzu kościoła pw. Bożego Ciała w Górze, stan przed 1931 r., fot. Herder-Institut, Marburg

⁷ [Braune], *Katalog der Ausstellung...*, s. 28; A. Patała, *Konserwacja w cieniu wojny. Okoliczności, konteksty oraz przebieg prac konserwatorskich i restauratorskich nad polipptykiem z Góry w latach 1938–1943*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2022, 84(3), s. 593–625, tu: s. 602.

do swojej pierwotnej lokalizacji – zamiast tego umieszczono ją w zamknięciu nawy bocznej kościoła św. Katarzyny w Górze. Zarówno w czasie wojny, jak i bezpośrednio po niej nastawa św. Katarzyny nie pełniła funkcji liturgicznej. To zapewne ułatwiło przeniesienie jej w 1952 roku do Poznania, gdzie w latach 1954–1955 poddana została ponownej konserwacji, by stanąć na ołtarzu głównym odbudowanej katedry poznańskiej.

RETABULUM ŚW. KATARZYNY W POLU ZAINTERESOWAŃ KONSERWACJI ZABYTEKÓW I AKADEMICKIEJ HISTORII SZTUKI W LATACH 30. I 40.

Konserwator Prowincji Dolnośląskiej Günther Grundmann rozpoczął starania o rekonstrukcję retabulum w 1935 roku⁸. Intencją Grundmanna było wówczas przywrócenie polipptyku na jego pierwotne miejsce przeznaczenia⁹. Prace projektowe trwały aż do końca 1937 roku¹⁰. W styczniu 1938 roku plany rekonstrukcji retabulum przedstawiono konserwatorowi państwowemu w Berlinie¹¹. Ostatecznie zrekonstruowane retabulum trafiło do Góry w 1943 roku, po okresie ekspozycji w Schlesische Museum der Bildenden Künste, gdzie w ramach wystawy *10 Jahre Denkmalpflege in Niederschlesien* (*10 lat Ochrony Zabytków na Dolnym Śląsku*) było prezentowane jako jedno z głównych osiągnięć konserwacji zabytków w regionie (il. 3)¹².

Na decyzję o rekonstrukcji wpływ miało przekonanie Grundmanna o oddziaływaniu warsztatów, w których powstało retabulum z Góry, na sztukę w Wielkopolsce. W korespondencji służbowej z 1938 roku Grundmann uzasadniał konieczność rekonstrukcji nastawy, twierdząc, że zarówno snycerskie, jak i malarskie części retabulum to ważny przykład późnogotyckiej

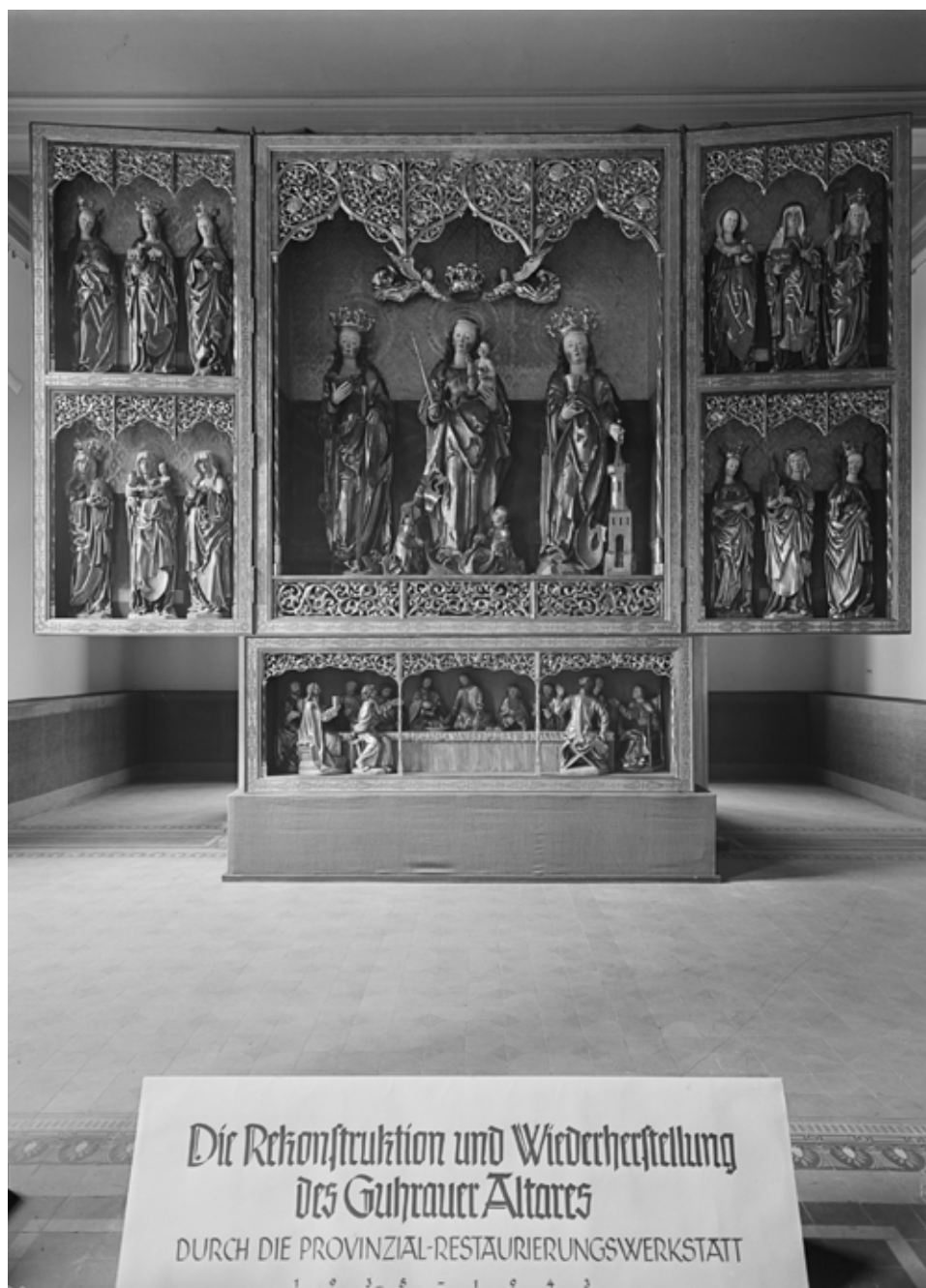
⁸ APWr, Konserwator Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu, 82/487/0/1/257 Guhrau – Kath. Kirche, Sprawozdanie z podróży służbowej Günthera Grundmanna do Góry 13.5.1935, k. 61.

⁹ Ibidem, k. 22–23. O tym, że ustawienie zrekonstruowanego retabulum św. Katarzyny w jego pierwotnym miejscu było brane pod uwagę jako poważna możliwość, świadczy także pomysł przeniesienia barokowej nastawy z górowskiej fary do kościoła św. św. Piotra i Pawła w Strzegomiu z 1940 roku, zob. APWr, Konserwator Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu, 82/487/0/1/905 Striegau – Kath. Kirche, k. 28 i 46.

¹⁰ Ibidem, pismo Konserwatora Prowincjonalnego do parafii w Górze z 23 grudnia 1937 roku, k. 3.

¹¹ Ibidem, pismo Konserwatora Prowincjonalnego do parafii w Górze z 22 grudnia 1937 roku, k. 15–16.

¹² Ibidem, s. 51; Patała, *Konserwacja w cieniu wojny...*, s. 618–619.

3. Zrekonstruowane retabulum św. Katarzyny na wystawie *10 Jahre Denkmalpflege in Niederschlesien*, 1943, fot. Herder-Institut, Marburg

sztuki Śląska, która wyraźnie oddziaływała na sztukę w Polsce¹³. Choć podkreślanie wpływu tego obiektu na sztukę polskiego pogranicza może być przejawem oportunistycznego poszukiwania wsparcia dla skomplikowanej i kosztownej rekonstrukcji¹⁴, nie należy pomijać ideologicznego i politycznego wymiaru tej wypowiedzi. Grundmann w artykułach opublikowanych w czasie wojny przedstawiał bowiem artystyczne powiązania pomiędzy Śląskiem a Wielkopolską jako uzasadnienie do rewizji granic, wymieniając zabytki dokumentujące jego zdaniem dzieje kultury niemieckiej na terytorium II Rzeczypospolitej¹⁵.

Duże znaczenie dla rekonstrukcji miało również to, że ówczesni badacze niemieccy wiązali retabulum z Góry z kręgiem oddziaływań sztuki Wita Stwosza. W 1933 roku obchodzono, zarówno w Polsce, jak i w Niemczech, rocznicę 400-lecia śmierci snycerza, zaś w 1938 roku – 500-lecie jego narodzin. Uroczystości rocznicowe stały się okazją do konkurencji pomiędzy polskimi a niemieckimi badaczami sztuki, których badania wpisywały się w paradygmat narodowy historii sztuki. W Polsce obchody w 1933 roku wiązały się z konserwacją Ołtarza Mariackiego, którą uznawano za najbardziej wartościowe przedsięwzięcie związane z rocznicą¹⁶. Fakt, że we Wrocławiu w drugiej połowie lat 30. dokonano restauracji kilku nastaw z przełomu XV i XVI wieku, które wiązano z kręgiem oddziaływań sztuki Stwosza¹⁷, może wskazywać, że starano się w ten sposób stworzyć przeciwwagę dla krakowskiej konserwacji. Jednocześnie zaś promowano wrocławskie przedsięwzięcia konserwatorskie w Niemczech: Grundmann proponując rekonstrukcję retabulum św. Katarzyny, zaznaczał, że zamierza to przedsięwzięcie zaprezentować w czasie wizyty studyjnej niemieckich konserwatorów, która odbyła się w 1938 roku¹⁸. Rekon-

¹³ APWr, Konserwator Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu, 82/487/0/1/257 Guhrau – Kath. Kirche, k. 113.

¹⁴ Por. D. Grajewski, *Między sztuką, nauką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, praca doktorska przygotowana na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. J.L. Dobesza, Wrocław 2014, dostępny w internecie: https://dbc.wroc.pl/Content/30240/PDF/grajewski_miedzy_sztuka_PhD.pdf [dostęp: 24 kwietnia 2024], s. 5; Patała, *Konserwacja w cieniu wojny...*, s. 620.

¹⁵ G. Grundmann, *Aus meinem Reisetagebuch. Studienfahrt 1934 nach Polen*, „Der Oberschlesier” 1939, 21(12), s. 591; idem, *Gemeinsame Züge in der Kunst Schlesiens und des Warthegaues*, „Deutsche Monatshefte in Polen” 1941/1942, 8(8/9), s. 348.

¹⁶ A. Wolska, *Zagrabiony – odzyskany. Historia powrotu ołtarza Wita Stwosza do Krakowa*, Kraków 2019, s. 24.

¹⁷ Por. Grajewski, *Między sztuką, nauką a polityką...*, s. 207–208.

¹⁸ APWr, Konserwator Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu, 82/487/0/1/257 Guhrau – Kath. Kirche, pismo Konserwatora Prowincjonalnego do parafii w Górze z 22 grudnia 1937, k. 15–16.

strukcję retabulum należy więc rozpatrywać także w kontekście rywalizacji Wrocławia z innymi ośrodkami konserwacji i akademickiej historii sztuki, zarówno w Niemczech, jak i w Polsce.

REGOTYZACJA KATEDRY POZNAŃSKIEJ

Podstawą dla wyborów dokonywanych przy odbudowie katedry poznańskiej był programowy tekst Jana Zachwatowicza *Program i zasady konserwacji zabytków*. Zachwatowicz przedstawiał w nim rekonstrukcję zabytków między innymi jako sposób na zadośćuczynienie szkodom wyrządzonym polskiej kulturze przez najeźdźców i zaborców, nie tylko w czasie II wojny światowej, ale także w okresie zaborów. Choć programowy tekst Zachwatowicza nie wyraża *explicite* takiego założenia, odbudowa łączyła się więc często z repolonizacją danego zabytku poprzez przywrócenie form stylowych sprzed okresu zaborów, a tendencja ta była szczególnie silna na Ziemiach Odzyskanych oraz w regionach przynależących dawniej do zaboru pruskiego, gdzie często decydowano się na ekspozowanie średniowiecznej lub renesansowej fazy danej budowli. Również poznańscy architekci, jak na przykład Zbigniew Zieliński – autor planów odbudowy Starego Miasta – wskazywali „odniemczenie” architektury miasta jako istotne zadanie¹⁹.

¹⁹ APP 1226 Zarząd Miejski Stołecznego Miasta Poznania, 105 Sprawy odbudowy budynków zabytkowych, k. 59. Ten sposób myślenia był zauważalny wśród poznańskich architektów i konserwatorów zabytków jeszcze na kilkadziesiąt lat po wojnie zob. np. H. Kondziela, I. Błaszczyk, A. Dolczewska, J. Domek-Nogalska, J. Figuła-Czech, J. Gołdych-Pawłowska, A. Jakubowska, *Stare Miasto w Poznaniu: zniszczenia – odbudowa – konserwacja 1945–2016*, Poznań 2017, s. 16 (Pierwsza wersja tekstu została opublikowana w 1971 roku. Krytyczne omówienia powojennej odbudowy Poznania przedstawiły m.in. T. Jakimowicz, H. Grzeszczak-Brendel, *Wstęp. Dziedzictwo i balast historii*, w: *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Poznań 2005, s. 4–17; G. Klause, *Wybrane problemy ochrony zabytków początku XX wieku i odbudowa Poznania po II wojnie światowej*, w: *Architektura i urbanistyka Poznania...*, s. 262–328. Cennym uzupełnieniem tych opracowań są teksty, w których autorzy odnoszą się do pojedynczych aspektów odbudowy Poznania, jak np. T.J. Żuchowski, *Miasto wobec konserwatorskich koncepcji*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, 72(2), s. 7–21; A. Bartetzky, *Nation-Staat-Stadt Architektur, Denkmalpflege und Visuelle Geschichtskultur vom 19 bis zum 21 Jahrhundert*, Köln-Wien-Weimar 2012, s. 106–107; P. Marciniak, *Doświadczenia modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*, Poznań 2010, s. 49–55. Interesujące wnioski przedstawił także T. Torbus traktujący odbudowę Poznania jako materiał porównawczy dla rekonstrukcji zabytków na Ziemiach Odzyskanych: T. Torbus, *Zwischen Sprengung und Modellbau Vergleichende Anmerkungen zum Schutz des Kulturerbes in den polnischen so genannten „Wiedergewonnenen Gebieten” und den ehemals ostpolnischen Regionen nach*

W wypowiedziach przedstawicieli władz lokalnych i centralnych odbudowa Poznania była rozpatrywana także w kontekście jego nowej roli jako „stolicy Ziem Zachodnich”²⁰. Odbudowa Poznania jako stolicy Ziem Zachodnich miała również swój wymiar praktyczny: ten wątek pojawia się w wypowiedziach architektów i urbanistów pracujących nad planami zabudowy miasta po wojnie²¹. Wątek roli Poznania w polonizacji Ziem Zachodnich był również poruszany przez hierarchów kościelnych, jednak z innych względów. Jak zaznaczył Szczęsny Skibiński, dla polskiego duchowieństwa przesunięcie granicy na zachód oznaczało także rekatolicyzację terenów, na których do tej pory dominowały wyznania reformowane²². Badacz ten wskazuje także na symboliczną interpretację odbudowy poznańskiej katedry oraz innych regotyzowanych świątyń – postrzeganych w tym środowisku jako widoczny znak moralnej odnowy narodu²³. Takie rozumienie regotyżacji pozwalało na idealizowanie form gotyckiej architektury kosztem wierności rekonstrukcji²⁴.

Od 1945 roku podnoszono także wątek przygotowań do tysiąclecia chrztu Polski²⁵. Arcybiskup Dymek akcentował konieczność odpowiedniego przygotowania świątyni na obchody millenijne, wskazując przyjętą przy odbudowie go-

1945, w: *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*, red. J. Fajt, M. Hörsch, Ostfildern 2006, s. 427–448; T. Torbus, *Zurück ins Reich der Piasten und Jagiellonen. Die Wiederbelebung der polnischen Epochen beim Wiederaufbau der „Wiedergewonnenen Gebiete“ in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg*, w: *Zurück ins Reich der Piasten und Jagiellonen. Die Wiederbelebung der polnischen Epochen beim Wiederaufbau der „Wiedergewonnenen Gebiete“ in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg*, red. A. Bartetzky, Köln–Wien–Weimar 2017, s. 234–271.

²⁰ Zob. np. nn, *Odbudowa Poznania na realnych torach Minister Odbudowy Kraju prof. Kaczorowski w stolicy Wielkopolski*, „Głos Wielkopolski”, 2.6.1945, s. 1.

²¹ APP, 1226 Zarząd Miejski Stołecznego Miasta Poznania, 85 Uwagi do planu zabudowania miasta Poznania, k. 6.T.

²² S. Skibiński, „*Super fundamenta historiae spirituale extrudere aedificium*” (św. Hieronim). Powojenna regotyżacja katedr w Gnieźnie i Poznaniu, w: *Oblicza mediewalizmu*, red. A. Dąbrowka, M. Michalski, Poznań 2013, s. 153–172, tu: s. 158–159; por. też W. Dymek, *Zapowiedź odbudowy Katedry Poznańskiej*, „Głos Katolicki”, 15.2.1948, s. 58–59.

²³ Skibiński, „*Super fundamenta...*”, s. 156.

²⁴ Wątki poruszone przez S. Skibińskiego podjął i rozszerzył J. Jarzewicz, który omówił także wpływ modernizmu w architekturze na zmiany w powojennej doktrynie konserwatorskiej, porównując regotyżację katedry poznańskiej z innymi przykładami purystycznych, idealizujących rekonstrukcji średniowiecznych budynków: J. Jarzewicz, *Nowa katedra po 1945 roku. Odbudowa i regotyżacja*, w: *Katedra poznańska. Studia o sztuce*, s. 353–382.

²⁵ Por. K. Kalita, *Odbudowa i regotyżacja katedry poznańskiej w latach 1945–1956*, w: *W służbie kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin arcybiskupa metropolity dr Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań–Warszawa–Lublin 1974, s. 144 i 150.

tycką stylistykę jako najgodniejszą dla tej budowli²⁶. Podkreślał też starszeństwo katedry poznańskiej w stosunku do innych stolic biskupich w Polsce, które miało nadawać Poznaniowi szczególną rolę w nadchodzących obchodach²⁷. W tym okresie w środowisku naukowym również formułowano postulaty związane ze zbliżającą się rocznicą. Dyskusję na ten temat rozpoczął poznański archeolog Witold Hensel, który po latach pisał, że inspiracją były dla niego właśnie badania w katedrze poznańskiej i zestawienie odkrytych relikwii najstarszej świątyni z „ruiną bryły monumentalnej Katedry Poznańskiej w odbudowie”²⁸.

SPROWADZENIE RETABULUM ŚW. KATARZYNY DO POZNANIA

Fakt przeniesienia w latach 50. retabulum z Ziem Odzyskanych do centralnej czy zachodniej Polski nie jest wyjątkowy, ale w przypadku poliptyku św. Katarzyny towarzyszyły mu szczególne okoliczności²⁹. Pierwszą z nich jest fakt, że relokacja nastawy wiązała się z przywróceniem jej funkcji liturgicznej. Zdecydowana większość powojennych translokacji ołtarzy skrzydłowych ze Śląska to przypadki przeniesienia obiektów z jednej kolekcji muzealnej do innej lub relokacji wyposażenia prowincjonalnych kościołów do zabytkowych świątyń odbudowywanych w większych miastach (takich jak kościół NMP na Piasku we Wrocławiu lub katedra w Opolu). Spośród śląskich nastaw skrzydłowych, przemieszczonych po II wojnie światowej, oprócz poliptyku św. Katarzyny z Góry, tylko sześciu przywrócono po wojnie funkcję liturgiczną³⁰. Były to: tryptyk Opłakiwania z Bukowca (obecnie na ołtarzu głównym kościoła św. Piotra i Pawła we Wrocławiu), poliptyk Zaśnięcia Marii z Lubi-

²⁶ Dymek, *Zapowiedź odbudowy...*, s. 58–59.

²⁷ W. Dymek, *Orędzie Arcypasterskie do kapłanów Archidiecezji Poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 1946, 1(1), s. 20; idem, *Orędzie Arcypasterskie do wiernych Archidiecezji Poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 1946, 1(2), s. 56.

²⁸ W. Hensel, *Z historii powojennych badań w Poznaniu. Związek z genezą ruchu naukowego „Polskie Tysiąclecie” i jego perturbacje*, „Slavia Antiqua” 2004, 45, s. 202.

²⁹ Stosunek polskich historyków sztuki i konserwatorów zabytków do dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Odzyskanych i jego wpływ na praktyki związane z zarządzaniem tymi zabytkami szeroko opisują: B. Störckuhl, *Mówiące kamienie, pouczające obrazy – historia sztuki, krytyka sztuki i konserwacja zabytków a konstruowanie obrazów historii*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, t. 4, *Refleksje metodologiczne*, Warszawa 2013, s. 258–269, oraz A.S. Labuda, *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*, Poznań 2016, s. 69–144.

³⁰ Na podstawie: A. Ziomecka, *Śląskie retabula szafowe w drugiej połowie XV i na początku XVI w.*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1976, 10, s. 7–146.

nia Śląskiego (później na ołtarzu głównym katedry wrocławskiej), pentaptyk NMP, św. Andrzeja i św. Anny z Mirocina Średniego, tryptyk Opłakiwania Chrystusa ze Stabłowic, Tryptyk św. Hieronima z katedry wrocławskiej (na ołtarzach bocznych kościoła NMP na Piasku we Wrocławiu), pentaptyk NMP tzw. „z Biblioteki Uniwersyteckiej” (na ołtarzu głównym tego kościoła), pentaptyk NMP ze Ścinawy (na ołtarzu głównym kościoła cystersów w Mogile).

Przekazanie retabulum poza granicę diecezji jest kolejną nietypową okolicznością związaną z translokacją retabulum z Góry. Wśród śląskich retabulów przemieszczonych po II wojnie światowej znane są tylko cztery takie przypadki³¹: pentaptyk Koronacji Marii z Tymowej sprzedany najpierw do Żalipia w Małopolsce, a stamtąd do Żelichowa, pentaptyk NMP ze Ścinawy przekazany do kościoła klasztorowego w Mogile za pośrednictwem Muzeum Narodowego w Warszawie³² i tryptyk NMP, św. Jana Chrzciciela i św. Katarzyny, zakupiony przez parafię św. Marcina w Poznaniu³³. W wypadku retabulów przekazywanych poza granicę diecezji zawsze pojawia się wątek zakupu lub wymiany takiego dzieła. W wypadku przeniesienia retabulum św. Katarzyny wybrano jeszcze inne rozwiązanie: sfinansowanie przez Kurię Poznańską remontu kościoła św. Katarzyny w Górze³⁴.

Katedra poznańska jest jedną z trzech świątyń tej rangi, na których ołtarzach głównych ustawiono po II wojnie światowej śląskie nastawy skrzydłowe. Kolejną jest katedra we Wrocławiu, w której znalazło się retabulum z Lubinia. Próby sprowadzenia śląskich polipityków do regotyzowanych katedr miały miejsce jeszcze w dwóch diecezjach: warszawskiej i gnieźnieńskiej. Prymas Stefan Wyszyński zwracał się do Urzędu do Spraw Wyznań oraz do Ministerstwa Kultury i Sztuki z prośbą o przekazanie Polipityku Madonny z Jednorożcem dla katedry gnieźnieńskiej w 1953 roku³⁵. W następnym roku o jego przekazanie dla katedry warszawskiej wystąpiła Rada Prymasowska Odbudowy Kościołów Warszawy³⁶. Do katedry warszawskiej

³¹ Ibidem.

³² W. Marcinkowski, *Gotycka nastawa ołtarzowa u kresu rozwoju – Retabulum ze Ścinawy (1514) w kościele klasztorowym w Mogile*, Kraków 2006, s. 14.

³³ Zob. I. Błaszczyk, *Konserwacja zabytków ruchomych w Poznaniu w latach 1990–2007*, Poznań 2008, s. 84–85; A. Kusztelski, *Kościół św. Marcina w Poznaniu*, Poznań 2015, s. 116–117.

³⁴ H. Mukułowska-Au, *Spacerem przez pokolenia. Motty'owie–Ślawscy–Mukułowscy*, Poznań 2015, s. 105; na temat prac remontowych w kościele św. Katarzyny zob. też AAW I A 28 a 291.

³⁵ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 44/1446 Przekazanie tryptyku „Madonny z Jednorożcem” dla katedry w Gnieźnie.

³⁶ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 44/1328 Przydział ołtarza gotyckiego dla katedry warszawskiej. Wydaje się, że środowiska kurii gnieźnieńskiej i warszawskiej mogły nie być

tymczasowo (1953–1964) sprowadzono poliptyk Matki Boskiej Różańcowej, przeznaczony docelowo dla kościoła Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu³⁷. Również na tym tle sprawa retabulum z Góry jest nietypowa. W dokumentacji Dyrekcji Odbudowy Katedry, Muzeum Kultury i Sztuki oraz Urzędu do Spraw Wyznań brakuje bowiem śladów korespondencji między tymi instytucjami, która dotyczyłaby poliptyku św. Katarzyny. Tymczasem to właśnie Urząd do Spraw Wyznań i MKiS były instytucjami prowadzącymi pozostałe sprawy³⁸.

Jest prawdopodobne, że sprawa przeniesienia retabulum z Góry została rozwiązana między lokalnymi instytucjami – Dyrekcją Odbudowy Katedry, Muzeum Narodowym w Poznaniu i parafią w Górze – przy dużym zaangażowaniu osób prywatnych. W księdze korespondencyjnej Dyrekcji Odbudowy Katedry można znaleźć zapisy o listach do ks. Antoniego Chmielewskiego, proboszcza parafii św. Katarzyny, wysyłanych między kwietniem i wrześniem 1952 roku³⁹. W relacjach z lat 50.⁴⁰ co prawda wielokrotnie pojawia się stwierdzenie, że przeniesienie ołtarza dokonało się „za zgodą” lub „przy udziale” władz państwowych⁴¹, jednak jedyną instytucją publiczną, której zaangażowanie w translokację można potwierdzić, jest Muzeum Narodowe w Poznaniu⁴². Prawdopodobnie to właśnie pracownica Muzeum, Aniela Sławska, była inicjatorką sprowadzenia poliptyku do katedry poznańskiej. Na retabulum miała natrafić,

świadome, że obydwie sprawy dotyczyły tego samego obiektu – w korespondencji dotyczącej katedry gnieźnieńskiej retabulum jest konsekwentnie określane jako poliptyk Madonny z Jednoróżcem, w pismach dotyczących katedry warszawskiej – jako poliptyk Zwiastowania.

³⁷ A. Patała, *Left/abandoned/post-German Late Gothic Silesian Retables and Their New Settings in the Monastery Church in Mogiła (Cracow), and the Cathedrals in Warsaw and Poznań in the 1940s and 1950s*, „Ikonothea” 2021, 31, s. 66.

³⁸ W wypadku retabulum z Lubinia i katedry wrocławskiej prośbę o przydział retabulum skierowano początkowo do przedstawicieli ministerstwa, a konkretnie do konserwatora generalnego, J. Zachwatowicza, który osobiście zaangażował się w tę sprawę. Zob. AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 8/951 Kuria Wrocławska Przydzielenie ołtarza.

³⁹ AAP DOK 61; we wcześniejszych latach nie odnotowano żadnej korespondencji z górowską parafią, zob. AAP DOK 40; AAP DOK 59; DOK 68.

⁴⁰ H. Barański, *Odbudowa Poznańskiej Katedry dobiega końca*, „Głos Wielkopolski”, 6.9.1955, s. 3; idem, *Cenne dzieło sztuki ozdobi Katedrę Poznańską*, „Głos Wielkopolski”, 25-26.09.1955, dodatek „Nowy Świat”, s. 1; idem, *Odbudowa Katedry zbliża się ku końcowi*, „Głos Wielkopolski”, 15/16.1.1956, s. 6; J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. 1, *Kościół katedralny w Poznaniu: studium historyczne*, Poznań 1959, s. 202.

⁴¹ Zob. np. Barański, *Cenne dzieło sztuki...*; Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, s. 202.

⁴² Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków nie dysponuje dokumentacją powiązaną z retabulum z Góry i jego przeniesieniem. Nie są dostępne również Akta Referatu do spraw Wyznań w Urzędzie Wojewódzkim.

biorąc udział we mszy w czasie wizyty u mieszkającej w pobliżu Góry siostry Marii Mukułowskiej⁴³. Zarówno ta ostatnia, jak i Sławska utrzymywały bliskie kontakty towarzyskie z proboszczem Chmielowskim⁴⁴. Sławska mogła więc nie tylko pozyskać dla pomysłu przeniesienia retabulum wsparcie Muzeum Narodowego, ale też ułatwić późniejszy kontakt Kurii Poznańskiej z proboszczem z Góry⁴⁵. Warto zaznaczyć, że Sławska, pracująca w Muzeum Wielkopolskim⁴⁶ od lutego 1945 roku, brała udział w akcji rewindykacji i zabezpieczenia dzieł sztuki na obszarze Wielkopolski i ziemi lubuskiej. W latach powojennych często pracowała w składnicy muzealnej w Łagowie⁴⁷, więc musiała dobrze znać stronę logistyczną i formalną przemieszczeń dzieł sztuki. Rola Sławskiej mogła być istotna także z tego względu, że pozostawała ona w dobrych stosunkach ze Zdzisławem Kępińskim⁴⁸, konserwatorem wojewódzkim, który kierując wykopaliskami w katedrze, wszedł w konflikt z Dyрекcją jej odbudowy⁴⁹.

Przesłanką wskazującą na rozwiązanie sprawy przeniesienia drogą nieformalną może być też długi okres między translokacją nastawy do Poznania a rozpoczęciem jej konserwacji (od połowy 1952 roku do listopada 1954 roku). W tym czasie ołtarz był przechowywany w pałacu arcybiskupim w warunkach nieodpowiednich do tego celu⁵⁰. Dla porównania, sprawę przydziału retabulum z Lubinia, o który wnioskowano na początku 1951 roku, rozwiązano ostatecznie na przełomie kwietnia i maja 1951 roku, a konserwację ukończono przed konsekracją katedry wrocławskiej 28 lipca tego samego roku⁵¹.

Wykorzystanie kontaktów pozainstytucjonalnych mogło być cenne dla Dyrekcji Odbudowy Katedry, gdyż – jak dowodzi zachowana dokumentacja Urzędu do Spraw Wyznań – uzyskanie wsparcia instytucjonalnego było uzależnione od postaw społecznych i ideologicznych poszczególnych duchow-

⁴³ D. Kolbuszewska, *Galeria kobiet z Muzeum Narodowego*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, 79(1), s. 269; Mukułowska-Au, *Spacerem przez pokolenia*, s. 105.

⁴⁴ Mukułowska-Au, *Spacerem przez pokolenia*, s. 88, 91.

⁴⁵ Rozmowa z p. H. Mukułowską-Au z dn. 4.1.2018.

⁴⁶ Muzeum Wielkopolskie przekształcone zostało w Muzeum Narodowe w Poznaniu w 1950 roku.

⁴⁷ Kolbuszewska, *Galeria kobiet...*, s. 266; rozmowa z p. H. Mukułowską-Au z dn. 4.1.2018.

⁴⁸ Rozmowa z p. H. Mukułowską-Au z dn. 4.01.2018.

⁴⁹ Zob. np. pismo Dyrekcji Odbudowy Katedry do Konserwatora Wojewódzkiego z 27 lutego 1947 roku w AAP DOK 68.

⁵⁰ B. Wrońska, St. Zborowski, *Dokumentacja konserwatorska kwater malowanych z pentaptyku – ołtarza głównego w bazylice archikatedralnej*, maszynopis w zbiorach Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, s. 16–17.

⁵¹ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 8/951 Kuria Wrocławska Przydzielenie ołtarza.

nych⁵². Wobec niewielkiej liczby spraw związanych z przeniesieniem nastaw ołtarzowych użytecznym materiałem porównawczym są akta spraw dotyczących przydziału organów i dzwonów kościelnych⁵³. Z dokumentów tych wynika, że o przydziale decydowało właśnie kryterium postawy społecznej duchownych⁵⁴. W wypadku obiektów przeznaczonych dla katedr droga służbowa była odmienna, ale o rozstrzygnięciach poszczególnych spraw decydowały podobne kryteria. Katedrom podlegającym kardynałowi Wyszyńskiemu nie przyznano ostatecznie retabulów, o które dla nich wnioskowano. Arcybiskup Dymek, również uznawany za niezależnego wobec komunistycznych władz⁵⁵, spotkał się z odmową, wnioskując o cynę potrzebną do wykonania brakujących piszczałek organowych⁵⁶. Z drugiej strony realizacja przydziałów dla katedry wrocławskiej przebiegała szybko i bez większych komplikacji, dzięki spolegliwemu stosunkowi wikariusza kapitulnego ks. kanonika Kazimierza Lagosa do władz partyjnych⁵⁷.

RECEPCJA RETABULUM ŚW. KATARZYNY W POZNANIU W LATACH 50.

Retabulum z Góry odgrywało od 1955 roku znaczącą rolę w przekazie medialnym dotyczącym zakończenia regotyacji oraz ponownego poświęcenia katedry⁵⁸. Wiele miejsca poświęcał mu dziennikarz „Głosu Wielkopolskiego”,

⁵² AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 5a/46 Przydziały na sprzęt liturgiczny, dzwony, organy itp. 1950.

⁵³ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 5a/46 Przydziały na sprzęt liturgiczny, dzwony, organy itp. 1950.

⁵⁴ Ibidem; por. W. Kucharski, *Religia na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1989. Wprowadzenie*, w: *Region czy regiony? Ziemie Zachodnie i Północne 1945–1989*, red. W. Kucharski i in., Wrocław 2022, s. 235.

⁵⁵ Ł. Kędziński, *Działalność duszpasterska (arcy)biskupa Walentego Dymka (1939–1956)*, w: *Ksiądz arcybiskup Walenty Dymek Metropolita poznański (1888–1956)*, red. L. Wilczyński, Poznań 2010, s. 86–87.

⁵⁶ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 44/1003 Przydział organów dla katedry w Poznaniu, s. 95–96.

⁵⁷ AAN 1587 Urząd do Spraw Wyznań 8/951 Kuria Wrocławska Przydzielenie ołtarza; por. S. Wójcik, *Życie i działalność księdza infułata Kazimierza Lagosa (1888–1961)*, w: *Kościół katolicki na Dolnym Śląsku w powojennym 50-leciu*, red. I. Dec, K. Matwijowski, Wrocław 1996, s. 91–92, 95–96.

⁵⁸ Zob. np. J. Mika, *Dziesięć pracowitych lat nad odbudową zabytków*, „Głos Katolicki”, 20.2.1955, s. 80 i 84; M. Kutzner, *O piękno polskiego gotyku*, „Głos Wielkopolski”, 10.7.1955, dodatek „Nowy Świat”, s. 2; J. Sobczak, *Katedra Poznańska*, „Głos Katolicki”, 21.8.1955, s. 378–379; [nn.], *Zwiedzamy kościoły poznańskie*, „Głos Katolika”, 24.7.1955, s. 336.

Henryk Barański. W jednym z artykułów określał nastawę jako „rewelację artystyczną”⁵⁹. Autor podał także miejsce jej pierwotnego przeznaczenia. W kolejnym tekście Barański jako motywację do sprowadzenia ołtarza przedstawił przede wszystkim względy estetyczne⁶⁰. Informacje dotyczące przeniesienia polptyku św. Katarzyny podane w artykule są nieścisłe, albowiem Barański opisał nastawę jako rozebraną, pomijając jej rekonstrukcję. Dziennikarz nawiązał ponownie do Stwosza, z którego dzieł uczynił główny punkt odniesienia dla porównań wartościujących i historyczno-artystycznych. Podkreślanie wpływu Stwosza przy omawianiu retabulum z Góry mogło wskazywać na zamiar polonizacji tego dzieła w oczach odbiorców ówczesnej prasy. Ołtarz Mariacki był w tym czasie silnie obecny w świadomości Polaków dzięki nagłośnieniu sprawy jego wywieżenia i rewindykacji oraz dzięki jego ekspozycji na Wawelu⁶¹. Ponadto w latach 50. trwały nadal próby polonizowania dorobku artystycznego Stwosza, nasilone jeszcze poprzez reakcję na propagandowe wykorzystanie twórczości artysty w czasach III Rzeszy⁶².

Katedra i retabulum na jej głównym ołtarzu były także przedmiotem zainteresowania mediów krajowych. Przy okazji dziesięciolecia wyzwolenia Poznania o odbudowie katedry informowali na przykład korespondenci „Tygodnika Powszechnego”, zapowiadając ponowne udostępnienie świątyni⁶³. Z kolei na łamach „Słowa Powszechnego” doniesienia dotyczące katedry poznańskiej pojawiały się regularnie od lutego 1956 roku. Czytelników tej gazety przygotowywano do ponownego udostępnienia katedry poznańskiej między innymi publikując zdjęcia odbudowanej świątyni. W podpisach, którymi opatrzone zdjęcia ołtarza i wnętrza chóru w pierwszym fotoreportażu na ten temat, autorzy wskazali na pochodzenie nastawy z Góry Śląskiej i podkreślili harmonijne wpisanie polptyku w zrekonstruowaną, gotycką architekturę prezbiterium⁶⁴. Koncentracja na retabulum ołtarza głównego oraz na innych elementach wyposażenia wnętrza, takich jak ambona, może wynikać z założenia, które autorzy fotoreportażu przedstawili w tekstowym wprowadzeniu: „Poznań otrzymał kościół dotąd zupełnie nie znany. Katedra Poznańska, znana jako kościół barokowy, okazała się kościołem budowanym w czystym

⁵⁹ Barański, *Odbudowa Poznańskiej Katedry...*

⁶⁰ Barański, *Cenne dzieło sztuki...*

⁶¹ Wolska, *Zagrabiony – odzyskany*, s. 246–249.

⁶² Krytyczne omówienie tej tendencji przedstawiają m.in. S. Muthesius, *Aspekte der polnisch-deutschen Auseinandersetzungen um Veit Stof*, w: *Ars sine scientia nihil est*, red. J. Olenderek, Warszawa 1997, s. 166–171; Labuda, *Z dziejów historii sztuki*, s. 56–60.

⁶³ L. Kossobudzki, ks. dr Ziemiński, *Dziesięciolecie wyzwolenia Poznania*, „Tygodnik Powszechny” 1955, 11(11), s. 6.

⁶⁴ haes i as, *Katedra na Ostrowiu Tumskim*, „Słowo Powszechne”, 4-5.2.1956, s. IV.

stylu gotyckim". Jeśli dziennikarze „Słowa Powszechnego” chcieli zaprezentować katedrę jako kościół „nieznany”, to podkreślenie nowo wprowadzonych elementów wyposażenia wydaje się być celowym zabiegiem, zaś retabulum z Góry najlepiej nadawało się do wypełnienia tego zamiaru, gdyż nie tylko było nieznane osobom pamiętającym przedwojenny wystrój katedry, ale też wpisywało się w gotycką stylistykę nowego wnętrza.

Chociaż opisując świeżo ukończoną odbudowę katedry w swojej monografii dziejów archidiecezji, ks. Józef Nowacki pisał o zakupieniu retabulum, w tekstach prasowych z lat 50. mowa jest jednak o „ofiарowaniu” lub „prekazanіu” ołtarza przez Kurię Wrocławską⁶⁵. Ta różnica w doborze słów jest znacząca. Agata Zborowska, opisując przemiany w stosunku Polaków do przedmiotów i własności, zwróciła uwagę na duże znaczenie pojęcia daru dla powojennego dyskursu publicznego⁶⁶. Słowo to było nadużywane i opisywało środki nie tylko faktycznie ofiarowane przez jeden podmiot drugiemu, ale określało także wiele obowiązkowych danin. Wskazała przy tym na istotną cechę daru, podkreślaną w antropologicznych analizach tej praktyki: dar, w przeciwieństwie do innych sposobów przekazywania dóbr, pozwala na zawiązywanie i porządkowanie relacji społecznych. Tak więc na przykład dary na rzecz Warszawy wiązały poszczególne regiony ze stolicą i reprezentowanymi przez nią instytucjami państwowymi, a odbudowa miasta stawała się symbolem odbudowy polskiego społeczeństwa⁶⁷.

Zamierzony efekt określania retabulum św. Katarzyny jako daru Kurii Wrocławskiej dla Poznańskiej musiał być podobny jak w wypadku opisywanych przez Zborowską darów na rzecz stolicy: podarowanie cennego dzieła sztuki miało spajać Dolny Śląsk z Poznaniem, któremu w powojennej Polsce przypisano rolę stolicy Ziem Zachodnich. Dar miał być dowodem na rzeczywiste i trwałe powiązania między Archidiecezją Wrocławską a polską organizacją kościelną, pomimo nieuregulowanej jeszcze wówczas kwestii administracji apostolskiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Biorąc pod uwagę, jak wiele miejsca poświęcano retabulum św. Katarzyny w tekstach zapowiadających ukończenie prac w katedrze oraz w relacjach z jej poświęcenia, jasne jest, że miało ono znaczenie dla ideologicznej wymowy odbudowanej katedry (il. 4). Kwestie praktyczne, takie jak rozmiar zabytku czy bliskość jego miejsca pochodzenia, niewątpliwie były istotne⁶⁸, niemniej

⁶⁵ Barański, *Cenne dzieło sztuki...*; idem, *Odbudowa Katedry zbliża się...*; haes i as, *Katedra na Ostrowiu...*

⁶⁶ A. Zborowska, *Życie rzeczy w powojennej Polsce*, Warszawa 2019, s. 53–56.

⁶⁷ Ibidem, s. 57.

⁶⁸ Por. Patała, *Left/abandoned/post-German...*, s. 75–79.

4. Wnętrze katedry poznańskiej z retabulum św. Katarzyny z Góry, stan z 1957 r.,
fot. S. Leszczyński, MKZ Poznań, Cyfrowe Repozytorium Lokalne CYRYL

w wypadku polipptyku z Góry do katedry sprowadzono dzieło, które nie tylko wpisywało się harmonijnie w architekturę świątyni, ale także spełniało oczekiwania różnych grup interesu zaangażowanych w jej odbudowę. Uzupełniało idealizowaną wersję gotyckiej architektury katedralnej mającej symbolizować odradzający się polski Kościół i pozwalało na podkreślenie związków Ziemi Zachodnich z kolebką polskiej państwowości. Dzięki temu stało się elementem spajającym cały program wnętrza – łącznikiem między sprowadzonymi po wojnie zabytkami i architekturą odbudowanej katedry.

ZAKOŃCZENIE

Na koniec niezbędne wydaje się odniesienie do stwierdzenia, które zawarłam we wstępie do niniejszego artykułu, jakoby obecność retabulum z Góry w przestrzeni katedry poznańskiej nie budziła ani pytań, ani większego zainteresowania lokalnej społeczności. System znaczeń zbudowany w latach 50. wokół translokowanej nastawy okazał się równie nietrwały, jak ten stworzony dwadzieścia lat wcześniej przez niemieckich historyków sztuki i konserwatorów odpowiedzialnych za rekonstrukcję retabulum. O ile jednak po wojnie polipptyk odtworzony jako dowód oddziaływania niemieckiej kultury na Wschód, szybko zyskał nowe znaczenie jako nośnik polskiej tożsamości narodowej, o tyle obecnie nie ma on określonej roli w historii publicznej Poznania. Choć w ostatnich dekadach miejsce pochodzenia retabulum jest wymieniane w większości wydawnictw krajoznawczych, informacja o pochodzeniu ołtarza z Dolnego Śląska jest nieobecna w większości materiałów publikowanych przez instytucje miejskie⁶⁹. Szczególna rola, jaką w okresie powojennym przypisywano Poznaniowi wobec Ziemi Zachodnich, nie została jak na razie wpisana w misję prezentowania wielokulturowego dziedzictwa miasta realizowaną przez takie instytucje jak Poznańskie Centrum Dziedzictwa. Stąd też nie jest podnoszona kwestia obecnych w Poznaniu zabytków ruchomych przeniesionych z terytoriów przyłączonych do Polski w 1945 roku. Symptomatyczne jest także stwierdzenie zamieszczone w obszernej monografii naukowej *Historia Poznania* Przemysława Matusika, że barokowy ołtarz główny katedry został „zastąpiony zakupionym w Środzie Śląskiej ołtarzem gotyckim z Matką Boską i świętymi kobietami, niemającymi nic wspólnego z patronami katedry”⁷⁰. Pomyłka jest o tyle znacząca, że opracowanie Matusika stoi na wysokim poziomie merytorycznym, który charakteryzuje także podrozdział

⁶⁹ Pełne omówienie publikacji z obydwu grup zob. Frąszczak, *Retabulum św. Katarzyny z Góry*....

⁷⁰ P. Matusik, *Historia Poznania*, t. IV, 1945–2016, Poznań 2021, s. 56.

dotyczące powojennej odbudowy zabytków. Warto przytoczyć też obserwacje Sławomira Sochaja z jego reporterskiej książki poświęconej Ziemiom Odzyskanym⁷¹. Zestawił on wrażenia z poszukiwań ostatniego miejsca, w którym retabulum św. Katarzyny stało w Górze, gdzie „[spodziewał] się znaleźć pustkę, która przemówi niczym wyrzut sumienia wycelowany w tych, którzy wywieźli polipytyk, tymczasem była to pustka zwyczajna, organiczna”⁷², ze spostrzeżeniami z katedry poznańskiej, gdzie „[ołtarz] dobrze wpisał się w surowe prezbiterium” i jedynie po dłuższym oglądzie pojawia się bliżej nieodokreślone wrażenie jego obcości⁷³. Próba wpisania tej śląskiej nastawy we wnętrze zregotyzowanej katedry zakończyła się więc powodzeniem – do tego stopnia, że zatarciu uległa świadomość historii polipytyku św. Katarzyny.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Zespół: Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 1587

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (AAP)

Zespół: Dyrekcja Odbudowy Katedry (DOK). Jednostki: DOK 61, DOK 68, DOK 69

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (AAW)

Zespół: Zarząd Duchowny Diecezji (Geistliche Administration der Diözese). Jednostki: II b 88a, II b 88b, II b 88d, AAW II b 149, AAW II b 153, II b 164, II b 201.

Jednostka: Ankieta z okazji 20-lecia polskiej administracji kościelnej na Śląsku – dekanat Góra Śl., sygn. I A 28 a 291.

Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP)

Zespół: Poznańska Dyrekcja Odbudowy, sygn. 781.

Zespół: Zarząd Miejski Stołecznego Miasta Poznania, sygn. 1226.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APWr)

Zespół: Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu. Seria: Korespondencja dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy zabytków. Jednostki: Guhrau (Góra Śl.) - Kath. Kirche 82/487/0/1/257; Striegau (Strzegom) - Kath. Kirche 82/487/0/1/905.

⁷¹ S. Sochaj, *Niedopolska. Nowe spojrzenie na Ziemię Odzyskaną*, Warszawa 2024.

⁷² *Ibidem*, s. 119.

⁷³ *Ibidem*, s. 120.

Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Gabinet Dokumentów

Zespół: Schlesische Museum für Bildende Künste. Jednostki: II/107, II/153, II/157, II/180, II/181, II/182, II/183.

ARTYKUŁY Z PRASY CODZIENNEJ I POPULARNEJ

[nn.], *Odbudowa Poznania na realnych torach. Minister Odbudowy Kraju prof. Kaczorowski w stolicy Wielkopolski*, „Głos Wielkopolski”, 2.6.1945, s. 1

[nn.], *Zwiedzamy kościoły poznańskie*, „Głos Katolika”, 24.7.1955, s. 336

Barański H., *Cenne dzieło sztuki ozdobi Katedrę Poznańską*, „Głos Wielkopolski”, 25-26.09.1955, dodatek „Nowy Świat”, s. 1

b[Barański] h[Henryk], *Odbudowa Katedry zbliża się ku końcowi*, „Głos Wielkopolski”, 15/16.1.1956, s. 6

Barański H[enryk], *Odbudowa Poznańskiej Katedry dobiega końca*, „Głos Wielkopolski”, 6.9.1955, s. 3

Diereich J., *Alterwürdiges im heimatlieschen Häuserbau*, „Guhrauer Grenzbote. Kalender für Stadt und Kreis Guhrau”, r. 1932, bp.

Dymek W., *Orędzie Arcypasterskie do kapłanów Archidiecezji Poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 1946, 1(1), s. 20–28

Dymek W., *Orędzie Arcypasterskie do wiernych Archidiecezji Poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 1946, 1(2), s. 51–56

Dymek W., *Zapowiedź odbudowy Katedry Poznańskiej*, „Głos Katolicki”, 15.2.1948, s. 58–59

haes i as, *Katedra na Ostrowiu Tumskim*, „Słowo Powszechnie”, 4–5.2.1956, s. IV

Hoffmann [Hermann?], *Die Fronleichnamskirche in Guhrau*, „Guhrauer Grenzbote. Kalender für Stadt und Kreis Guhrau”, bp.

Kossobudzki L., ks. dr Ziemski, *Dziesięciolecie wyzwolenia Poznania*, „Tygodnik Powszechny” 1955, 11(11), s. 6

Kutzner M., *O piękno polskiego gotyku*, „Głos Wielkopolski”, 10.7.1955, dodatek „Nowy Świat”, s. 2

Mika J., *Dziesięć pracowitych lat nad odbudową zabytków*, „Głos Katolicki”, 20.2.1955, s. 80 i 84.

Sobczak J., *Katedra Poznańska*, „Głos Katolicki”, 21.8.1955, s. 378–379

OPRACOWANIA

Adamski J., *Hale z poligonalnym chórem zintegrowanym w architekturze gotyckiej na terenie Polski*, Kraków 2010, s. 27–28

Bartetzky A., *Nation-Staat-Stadt Architektur, Denkmalpflege und Visuelle Geschichtskultur vom 19 bis zum 21 Jahrhundert*, Köln–Wien–Weimar 2012

Błaszczuk I., *Konserwacja zabytków ruchomych w Poznaniu w latach 1990–2007*, Poznań 2008

[Braune H.], *Katalog der Ausstellung Schlesischer kirchlicher Malerei und Plastik, Breslau: August – Oktober 1926*, Breslau 1926

Frąszczak K., *Retabulum św. Katarzyny z Góry. Późnośredniowieczne dzieło sztuki i jego dalsze życie*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab.

- P. Korduby w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, dostępny w internecie: https://bip.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0032/555818/Fraszczak-Ksenia-rozprawa-doktorska_Retabulum_sw_Katarzyny_z_Gory.pdf [dostęp: 30 kwietnia 2025]
- Grajewski D., *Między sztuką, nauką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, praca doktorska przygotowana na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. J.L. Dobesza, Wrocław 2014, dostępny w internecie: https://dbc.wroc.pl/Content/30240/PDF/grajewski_miedzy_sztuka_PhD.pdf [dostęp: 24 kwietnia 2024]
- Grundmann G., *Aus meinem Reisetagebuch. Studienfahrt 1934 nach Polen*, „Der Oberschlesier” 1939, 21(12), s. 591–594
- Grundmann G., *Gemeinsame Züge in der Kunst Schlesiens und des Warthegaues*, „Deutsche Monatshefte in Polen” 1941/1942, 8(8/9), s. 336–348
- Hensel W., *Z historii powojennych badań w Poznaniu. Związek z genezą ruchu naukowego „Polskie Tysiąclecie” i jego perturbacje*, „Slavia Antiqua” 2004, 45, s. 201–203
- Jakimowicz T., H. Grzeszczak-Brendel, *Wstęp. Dziedzictwo i balast historii*, w: *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Poznań 2005, s. 4–17
- Jarzewicz J., *Nowa katedra po 1945 roku. Odbudowa i regotycyzacja*, w: *Katedra poznańska. Studia o sztuce*, red. J. Kowalski, W. Miedziak, Poznań 2022, s. 353–382.
- Kalita K., *Odbudowa i regotycyzacja katedry poznańskiej w latach 1945–1956*, w: *W służbie kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin arcybiskupa metropolity dr Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań–Warszawa–Łublin 1974, s. 139–153
- Kędzierski Ł., *Działalność duszpasterska (arcy)biskupa Walentego Dymka (1939–1956)*, w: *Ksiądz arcybiskup Walenty Dymek Metropolita poznański (1888–1956)*, red. L. Wilczyński, Poznań 2010, s. 51–88
- Klause G., *Wybrane problemy ochrony zabytków początku XX wieku i odbudowa Poznania po II wojnie światowej*, w: *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Poznań 2005, s. 262–328
- Kolbuszewska D., *Galeria kobiet z Muzeum Narodowego*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, 79(1), s. 265–275
- Kondziela H. i in., *Stare Miasto w Poznaniu: zniszczenia – odbudowa – konserwacja 1945–2016*, Poznań 2017
- Kucharski W., *Religia na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1989. Wprowadzenie*, w: *Region czy regiony? Ziemie Zachodnie i Północne 1945–1989*, red. W. Kucharski i in., Wrocław 2022, s. 224–239
- Kusztelski A., *Kościół św. Marcina w Poznaniu*, Poznań 2015
- Labuda A.S., *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*, Poznań 2016
- Marciniak P., *Doświadczenia modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*, Poznań 2010
- Marcinkowski W., *Gotycka nastawa ołtarzowa u kresu rozwoju – Retabulum ze Ścinawy (1514) w kościele klasztornym w Mogile*, Kraków 2006
- Matusik P., *Historia Poznania*, t. IV, 1945–2016, Poznań 2021

- Mukułowska-Au H., *Spacerem przez pokolenia. Motty'owie–Sławscy–Mukułowscy*, Poznań 2015
- Muthesius S., *Aspekte der polnisch-deutschen Auseinandersetzungen um Veit Stoß*, w: *Ars sine scientia nihil est*, red. J. Olenderek, Warszawa 1997, s. 166–171
- Nowacki J., *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. 1, *Kościół katedralny w Poznaniu: studium historyczne*, Poznań 1959
- Patała A., *Konserwacja w cieniu wojny. Okoliczności, konteksty oraz przebieg prac konserwatorskich i restauratorskich nad polipytkiem z Góry w latach 1938–1943*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2022, 84(3), s. 593–625
- Patała A., *Left/abandoned/post-German Late Gothic Silesian Retables and Their New Settings in the Monastery Church in Mogiła (Cracow), and the Cathedrals in Warsaw and Poznań in the 1940s and 1950s*, „Ikonotheke” 2021, 31, s. 49–80
- Patała A., *Polipytk z Góry – historia badań i dwa momenty narodzin*, w: *Katedra poznańska. Studia o sztuce*, red. J. Kowalski, W. Miedziak, Poznań 2022, s. 198–225
- Skibiński S., „*Super fundamenta historiae spirituale extrudere aedificium*” (św Hieronim). Powojenna regotyżacja katedr w Gnieźnie i Poznaniu, w: *Oblicza medializmu*, red. A. Dąbrówka, M. Michalski, Poznań 2013, s. 153–172
- Sochaj S., *Niedopolska. Nowe spojrzenie na Ziemię Odzyskaną*, Warszawa 2024
- Stahr M., *Ołtarz z Góry Śląskiej*, t. 1 i 2, Poznań 1965, praca magisterska pod kierunkiem Z. Kępińskiego i G. Chmarzyńskiego, maszynopis w zbiorach Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Störtkuhl B., *Mówiące kamienie, pouczające obrazy – historia sztuki, krytyka sztuki i konserwacja zabytków a konstruowanie obrazów historii*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, t. 4, *Refleksje metodologiczne*, Warszawa 2013, s. 258–269
- Torbus T., *Zurück ins Reich der Piasten und Jagiellonen. Die Wiederbelebung der polnischen Epochen beim Wiederaufbau der „Wiedergewonnenen Gebiete“ in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg*, w: *Geschichte Bauen. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute*, red. A. Bartetzky, Köln–Wien–Weimar 2017, s. 234–271
- Torbus T., *Zwischen Sprengung und Modellbau Vergleichende Anmerkungen zum Schutz des Kulturerbes in den polnischen so genannten „Wiedergewonnenen Gebieten“ und den ehemals ostpolnischen Regionen nach 1945*, w: *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*, red. J. Fajt, M. Hörsch, Ostfildern 2006, s. 427–448
- Urban W., *Z dziejów duszpasterstwa katolickiego w Archidiecezji Opolskiej i Głogowskiej w czasach nowożytnych*, cz. II, *Archidiecezja Głogowska*, Warszawa 1975
- Visitationsberichte der Diözese Breslau: Archidiecezja Głogau Erster Teil*, red. J. Jungitz, Breslau 1907
- Wolska A., *Zagrabiony – odzyskany. Historia powrotu ołtarza Wita Stwosza do Krakowa*, Kraków 2019
- Wrońska B., S. Zborowski, *Dokumentacja konserwatorska kwater malowanych z polipytku – ołtarza głównego w bazylice archikatedralnej*, maszynopis w zbiorach Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Zborowska A., *Życie rzeczy w powojennej Polsce*, Warszawa 2019

Ziomecka A., *Śląskie retabula szafowe w drugiej połowie XV i na początku XVI w.*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1976, 10, s. 7–146

Żuchowski T.J., *Miasto wobec konserwatorskich koncepcji*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, 72(2), s. 7–21

Ksenia Frąszczak

THE TRANSLOCATION OF THE RETABLE OF ST. CATHERINE FROM GÓRA TO POZNAŃ CATHEDRAL: NEW MEANINGS OF A MEDIEVAL WORK OF ART IN POST-WAR POLAND

Summary

The main objective of this paper is to present the circumstances under which the late Gothic polyptych of St. Catherine from Góra (Guhrau), associated with the Jacob Beinhart's workshop, was translocated to the cathedral in Poznań in 1952. The paper discusses the institutional environment of the translocation, with the focus on the tension between institutions engaged in the process. It also covers the influence of the ideological significance given to the reconstruction by the representatives of the Church and the government. Prompted by the results of archaeological and architectural research conducted in the war-damaged building, restoration of the cathedral in the Gothic style was seen in 1940s and 1950s as an act imbued with symbolic meaning. However, it was interpreted differently by the clergy and by the ruling party. Thus the paper presents how the Retable of St. Catherine was inserted into two different systems of meaning constructed with regard to the rebuilding of the historic church, both of them referencing the resolution of World War II, the new role of the city of Poznań in the country in the context of the post-war border shift, as well as the upcoming Millenium of the Polish state and of Christianisation of Poland. In order to explain the role given to the Retable of St. Catherine in these visions, the author analyses press articles from the 1950s which discuss the polyptych. The post-war history of the altarpiece is juxtaposed against the fates of other retables translocated from the Recovered Territories to churches in other dioceses. Other attempts to acquire a Lower Silesian Gothic polyptychs as retables for the main altars of cathedral churches are also discussed. In doing so, the author highlights several circumstances which make the case of the Retable of St. Catherine being unique among post-war translocations of winged retables from Lower Silesia. The ideological use of the Retable in post-war Poland is compared to similar practices employed in regard to this polyptych by German art historians and art restorers in 1930s and 1940s. The text also attempts to answer the question of why the meanings associated with the Retable of St. Catherine in the post-war period are illegible to most contemporary viewers of the work, and why so many residents of Poznań are unaware of the Retable's Silesian origins.

Keywords:

late Gothic winged retables, heritage reconstruction, ideological use of works of art, reception of medieval art